

GESZTELYI TAMÁS

POMÁZTÓL PRINCETONIG:
ALFÖLDI ANDRÁS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

FROM POMÁZ TO PRINCETON: THE LIFE AND WORK OF ANDRÁS ALFÖLDI. András Alföldi was head of the Department of Ancient History, István Tisza University of Debrecen, from 1923 to 1930. Subsequently he joined the Department of Ancient History and Archaeology of Budapest's Péter Pázmány University of Arts and Sciences. It is owing to his activity in Debrecen that from his estate two suitcasesful of correspondence and other personal relics have been obtained by the Department of Classical Philology and Ancient History in Debrecen. Despite the fact that Alföldi spent only a short period of his early years in Debrecen, his internationally recognized activity justifies a more detailed discussion of his life career and professional activity. Before 1947, he primarily focussed on the archaeology of the Carpathian Basin. Subsequently he emigrated to Switzerland, where he taught at the University of Bern and the University of Basel. In 1955 he got an invitation to the Institute of Advanced Studies at Princeton, where he continued to work until his death. Cut off from the archaeological materials of Hungary, he initiated new projects overseas, such as the most substantial problems of early or imperial Rome, respectively. Officially, the representatives of classical studies in Hungary have started to recognize his work since the 1990s; in 1995, on the occasion of the centenary of his birth, several commemorative sessions were held. One of these was hosted by Debrecen.

Bevezető

Alföldi András (1895–1981) a magyar óorkutatás nemzetközileg legismertebb és legnagyobb hatású alakja volt. Magyarországon a két világháború közti időszakról egészen 1947-ig az óorkutatás vezető alakja, ezt követően előbb Svájcban, majd az Egyesült Államokban végzte oktató, kutató és tudományszervező tevékenységét fáradhatatlanul és hihetetlen eredményességgel. A távozása után itthon maradt úrt igazán senki sem volt képes kitölteni. Miközben a hazai tudománypolitika feledésre ítélte, írásai Magyarországon nem jelenhettek meg, hivatalos kapcsolatot nem lehetett vele tartani, tehát a háború után felnövekvő tudós nemzedék szellemi fejlődéséhez nem járulhatott hozzá, de korábbi tanítványai hosszú ideig meghatározó egyéniségei voltak a Pannonia-kutatsának (Barkóczy László, Bónis Éva, Fitz Jenő).

Az 1990-es évek óta lehet újra méltatni nagyságát. Születésének 100. évfordulóján három emlékülésre is sor került szülőhazájában: a Régészeti és Művészettörténeti Társulat részéről Veszprémben, az ELTE Régészeti Tanszékén Budapesten és a KLTE Klaszika-filológiai Tanszékén Debrecenben. Ez utóbbinak részben az adta az apropóját, hogy ennek a tanszéknek sikerült megszereznie Alföldi András hagyatékának egy szerény részét, amely irataiból először visszatért Magyarországra. Megszerzésükért Sheila Campbell-

nek (Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto) és Fedák Jánosnak (University of Prince Edward Island, Charlottetown) tartozunk köszönettel. Ők a torontói tanulmányaik során kerültek kapcsolatba a 70-es években ott vendégprofesszorként oktató Alföldivel és második feleségével, Elisabeth Alföldi-Rosenbaummal, aki Sheila Campbell doktori disszertációjának irányítója is volt. Ennek során alakult ki olyan kapcsolat közöttük, hogy az Alföldi-hagyaték egy része Sheila Campbell gondozásába került. Mikor ő megtudta, hogy tanszékünk ápolja Alföldi emlékét és érdeklődik a relikviák iránt, ajánlotta ezeket nekünk. A két kofferra való gyűjtemény diplomáciai postán keresztül érkezett meg egyetemünkre.

A legújabb fejlemény az, hogy a hagyaték további része is – a hazai óorkutatás nagy öröme – megérkezett magyar földre 2011 decemberében. A háttérben az áll, hogy a princetoni professzori villát, melyben Alföldi lakott, ki akarták üríteni és megfelelő helyet kerestek a még ott lévő anyagnak. A már említett Fedák János javaslatára keresték meg ebből a célból a Magyar Nemzeti Múzeumot, ahol a főigazgatótól a Római Gyűjteményig a fogadókészség a lehető legteljesebb volt. A december 3-án hajóra szállított anyag 36 dobozból áll, melyekben a szeptember 1-jén összeállított jegyzék szerint könyvek, kéziratok, levelek stb. vannak összegyűjtve. Az anyag elhelyezését és gondozását Szabó Ádám, a Római Gyűjtemény munkatársa vállalta magára. Az itt említett adatokat is tőle kaptam.

A debreceni hagyaték

Amíg sor nem kerül ennek az újabb és gazdagabb hagyatéknek a feldolgozására, érdemes a debreceni gyűjtemény néhány érdekes és tanulságos darabjánál röviden elidőzni. Közülük a legkorábbi két kis fényképalbum, amelyek egyikének 1913–14-ben készült képei a Duna-parti vízi életet gondtalanul élvező fiatalokat mutatják. Mi sem természetesebb, hogy már ekkor Alföldi a Pannonia Evezős Club tagja volt. A másik album 1916–17-ből való képein már katonaként jelenik meg, hol társaival bolondozva, hol egyenruhájában büszkén feszítve. Az album elkészítése művészi hajlamáról tanúskodik. Fedelén ez olvasható: *Alföldy (sic) András amateur fényképei*. A beragasztott képek a kordivatnak megfelelően változatos formára vannak vágva, időnként szélein szabálytalanul megtépkedve. Jó rajzkészségének tanúbizonyságát jelentik az ugyanebből az időből származó kis portrék, melyeket katonatársairól készített. Ezekből néhányat e tanulmány mellékleteként közlünk is.

A magyar szakemberektől származó levelei különösen érdekesek számunkra. Számuk sajnos nem nagy, mert a magyar szakmai élettel hivatalos kapcsolata nem volt. Néhány egykori tanítványától érkező levél – így Fitz Jenőtől, Bónis Évától, Ferenczy Endrétől – mutatja, mennyire óvatosnak kellett lenni egy prominens „disszidenssel” való levelezéssel. A szókimondást csak azok engedhették meg maguknak, akiknek már nem volt vesz-

teni valójuk. Ilyen helyzetben írta le élete alakulását Fettich Nándor, korábban egyetemi magántanár, a Nemzeti Múzeum gyűjteményvezetője, akit a 40-es évek végén minden pozíciójától megfosztottak, bádogosként és hegesztőként dolgozott, majd nyugdíjasként folytatta régészeti tevékenységét. A pályakezdő fiatalok, ha még akarták valamire vinni, ezt nem teheték meg.

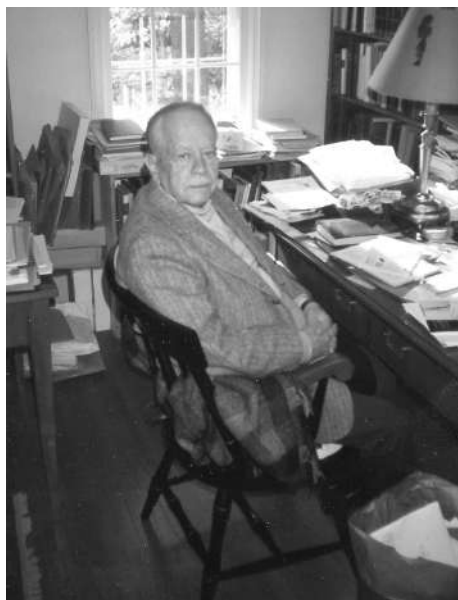
A relikviák további csoportját a tiszteletbeli tagságokról szóló díszoklevelek és az eseményeket megörökítő fényképek jelentik. Akadémiák, társaságok, egyetemek Nyugat- és Közép-Európa majd minden országában – kivéve szülőhazáját – elhalmozták ezekkel a megtiszteltetésekkel. Ezek közül a legrangosabbak közé tartoznak a George Washington-díj (1. kép) és a német „Pour le Mérite für Wissenschaften und Künste” kitüntetés (2. kép). A princetoni intézetből korábban Albert Einstein és Erwin Panofsky részesültek benne. Az ünnepélyes ceremóniák eseményeit fényképek sora őrzi, valamint újságcikkek, melyek egyúttal a kitüntetett életútját is röviden leírták.

1. A George Washington-díjjal kitüntetett tudósok egy csoportja 1966-ban. Bal szélén Alföldi András, jobb szélén Teller Ede (DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének Alföldi-gyűjteménye)

2. A Pour le Mérit-díj átvétele után feleségével, Elizabeth Alföldi-Rosenbaummal 1980-ban (DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének Alföldi-gyűjteménye)

3. Alföldi András princetoni dolgozószobájában 1980. okt. 23-án (DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének Alföldi-gyűjteménye)

A tanszékünk birtokába került relikviák tetemes részét a Svájcban, majd Princetonban élő és haláláig lankadatlanul dolgozó Alföldi levelezése teszi ki (3. kép). Ezekből fény derül arra, hogy milyen intenzív kapcsolatban állt korának legkiválóbb ókortudatóival. Óriási tudományszervezői tevékenység volt ez, mely nemcsak a saját kutatásához szükséges anyag beszerzésére irányult, hanem előadások, tanulmányutak szervezésére, kiadványok szerkesztésére és megjelentetésére, diszsertációk irányítására, szakmai problémák megvitatására. Állandó levelezőpartnerei között voltak korának legkiválóbb ókortörténészei (Ronald Syme, Santo Mazzarino), régészei (Lily Ross Taylor, George Mylonas) numizmatái (pl. Humphrey Sutherland), epigráfusai (Eric Birley, Hans-Georg Pflaum), művészettörténészei (pl. Karl Schefold), nyelvészei (pl. Szemerényi Oszvald).

Ezek a levelek kétségtelenül tudománytörténeti jelentőségűek, melyek alaposabb tanulmányozást is megérdemelnének. Kiderül belőlük Alföldi véleménye szakmai kérdésekről, tanulmányokról, kutatási tervekről, melyekkel kapcsolatban tanácsát kérték. Tudomást szerezhetünk saját terveiről, készülő munkáiról is. Egy 1962-ben a bizantinológus F. Dvorniknak írt levelében olyan kézirat említése olvasható, mely mindmáig nem jelent meg. („*Hippalektryon könyvem még német kéziratban szunnyad. Még nagyon sok kiegészítést akarok hozzátenni, ezért folyvást halogatom.*”) A befejezéshez, úgy látszik, nem jutott el, és a kézirat azóta is szunnyad valahol. Ha szerencsénk van, akkor a Budapestre érkező hagyatékban még rábukkanhatunk.

Szilágyi János György Kerényi Károly emigrálásának körülményeit elemző írásának befejezésében (*Beszélő*, 1998. április) azt állapítja meg, hogy Kerényi és Alföldi külföldre kényszerítése kiheverhetetlen csapást jelentett a hazai ókortudománynak. Ehhez sajnos azt is hozzátehetjük: ha itthon maradnak, az egyetemes ókortudományt érte volna pótolhatatlan veszteség.

Életútja

1895-ben született Pomázon. Apja vidéki orvos volt, akit 15 éves korában elveszített. Már tizenéves korában kezdett római pénzérméket gyűjteni. Családja nehéz anyagi körülményei ellenére is elvégezte a gimnáziumot, és a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait. Professzora, Kuzsinszky Bálint, hogy ígéretes tanítványa anyagi helyzetén segítsen, már 1913-ban munkát biztosított neki az Aquincumi Múzeumban.

Egy évre rá kitört az I. világháború, melyben négy évet szolgált tüzérként. Történelmi érdeklődéssel figyelte a kozákok harci taktikáját, mely később hozzásegítette őt a belső-ázsiai lovas-nomád népek harcmodorának megértéséhez. A korszellemnek megfelelő igaz hazafíúi érzellemmel vett részt a háborúban, amelyben tisztii rangot és kitüntetést érdemelt ki. 1917-ben egy ütközet során bokájába lövedék fúródott. Mire a kezelésére sor került, a seb már súlyosan elfertőződött. Emiatt lábát amputálni akarták, de ő elővette pisztolyát készen arra, hogy ezt megakadályozza. Ez a nehéz helyzetekben megmutatózó eltökéltség mindig is jellemző maradt rá. Kórházba kerülve végül is nyolc hónap alatt meggyógyult. Ezzel számára befejeződött a háború.

Már kórházi tartózkodását arra használta fel, hogy nyugati nyelveket tanuljon – még hozzá szótárból –, és antik szövegeket olvasson. 1918 végére elkészítette disszertációját a Duna-vidék római agyagmodelljeiről és -medalionjairól, amire a következő évben megkapta a doktori címet. Ezt követően a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került, ahol tovább erősödött benne a numizmatika iránti érdeklődés. 1923-ban meghívást kapott a néhány éve alakult debreceni egyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetésére. Trianont követően ez lett a legjelentősebb vidéki egyetem. 1930-ban került a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol a kar legfiatalabb professzoraként egy-

kori mesterének, Kuzsinszky Bálintnak az örökébe lépett az Ókortörténet és a Kárpát-medence Régészete Tanszéken, melynek emigrálásáig vezetője volt. Első számú szakmai feladata a Kárpát-medence honfoglalás előtti történetének kutatása volt. Korábban ezt a kérdéskört ilyen átfogóan még nem kutatták. Általában a korabeli hazai ókortudományt a széttagoeltság jellemezte. A klasszika-filológia élesen elvált az ókortörténettől, a klasszika-archeológiától és a provinciakutatástól. A klasszikus irodalom és képzőművészet csúcsteljesítményeit idealizáló szakemberek a provinciák köemlékeit, feliratait, éremleleteit nem sokra becsülték. Ez alól még leginkább a debreceni egyetem Klasszika-filológiai Tanszékének professzora, Láng Nándor volt kivétel, aki megírta az első hazai nagyszabású görög művészettörténetet, foglalkozott a pannoniai Dolichenus-kultusszal, az itteni ásatásokkal stb.

A fiatal Alföldi a budapesti egyetemen az ókortudomány éltes és alkotói pályájuk delelőjén már jócskán túljutott professzorai közé került (Némethy Géza, Hornyánszky Gyula, Vári Rezső), akikről nemcsak kora és kutatói dinamizmusa választották el, hanem egész szakmai szemléletmódja. Nem csoda, hogy a szócikkek terén is találékony Alföldi Vári nem egészen önkéntes nyugdíjba vonulásakor a következő megjegyzést tette: „*Vári aetas delectat.*” (Az eredeti közmondás – Varietas delectat = A változatosság gyönyörködtet – első szavából az átírással 'Vári kora' lett.) Az egyetlen hozzá fogható egyéniség és tehetség a vele közel egykorú Kerényi Károly volt. Együttműködésük az egyetemi oktatásban és az egyetemen kívüli szellemi körök kialakításában hamar gyümölcsözővé vált, de merőben eltérő mentalitásuk és szemléletmódjuk a mélyebb szakmai együttműködést és baráti kapcsolatot mindvégig megakadályozta.

Alapvetően tehát magános vezéregyénisége volt a magyar ókortudománynak, de más-résről egyáltalán nem volt magános, mert tanítványok egész sora vette körül, akikre sohasem sajnálta idejét. A kiadott témák kidolgozását folyamatosan irányította, míg azok el nem jutottak a kiadhatóság szintjére, hogy az 1932-ben elindított *Dissertationes Pannonicae* sorozatot gyarapítsák. Ezek a mind magyarul, mind idegen nyelven megjelenő kötetek hamarosan Európa-szerte elismertségre tettek szert. Kivette részét az országos tudománypolitikai koncepció kialakításából is. Nemzeti elkötelezettségének mindig hangot adott, akár a jelenről volt szó, mint például a határrevízió vagy a magyar „kultúrfő-lény”, akár a Kárpát-medence múltjáról, ahol a Duna mindkét oldalán minden időben kiváló kultúrák és emberek termettek.

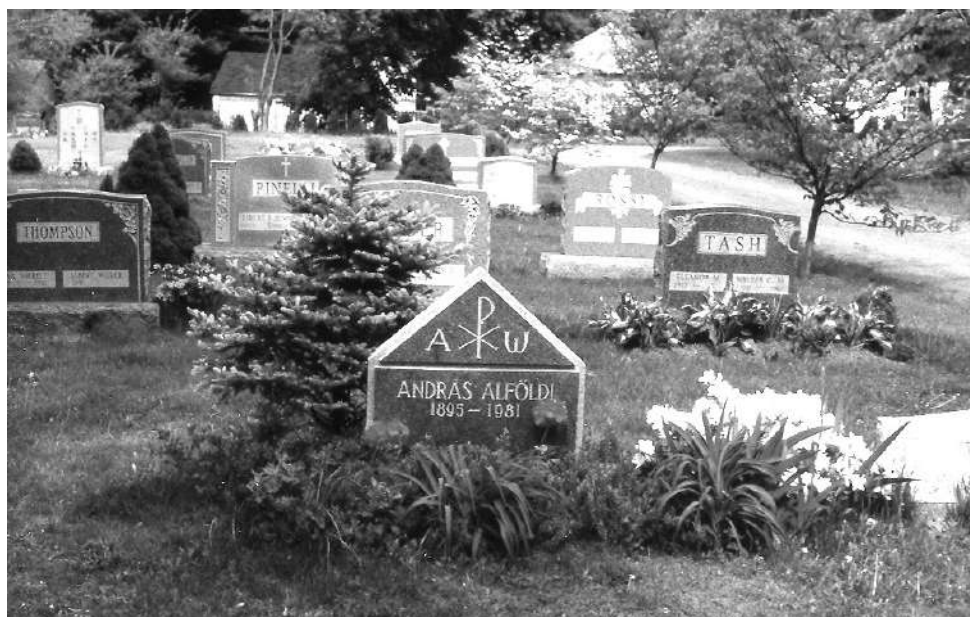
Szemléletének ezt a világos rendjét az 1938-as év eseményei zavarták meg. Erről azokból a levelekből kapunk hiteles képet, melyeket ez időben írt Ronald Syme-nak (1903–1989), az egyik legjelentősebb angol ókortörténésznek. Április 23-án, nem sokkal a németek Ausztriába történt bevonulása (március 12–13.) után írja: „Az »Anschluss« olyan hatást váltott ki, amelyről Nyugat-Európában még nem tudnak. Többek között azt, hogy a náciizmus megerősödött az alsóbb néprétegek körében, és ez Magyarországon is érezteti hatását. Ez nem csoda, hisz a fiatalok nem találnak munkát, a parasztok éheznek, a gazdasági helyzet siralmas a monarchia felbomlása óta. A tömegek hajlamosak azt hinni, hogy

minderre megoldást a náci módszerek jelentenek.” Alföldit – hihetetlen racionalitással és minden eshetőségre felkészülve – az ebből esetleg személyét érintő következmények foglalkoztatják, mert a továbbiakban így folytatja: *„vannak olyanok, akik az én pozíciómra pályáznak, és könnyen bekövetkezhet, hogy állásomat elveszítem. [...] Ezért megkérdezem, hogy ez esetben találnék-e szerény fizetésű állást Angliában vagy az Egyesült Államokban.*” Következő levelét (október 8.) az optimizmus hatja át az első bécsi döntés eredményeként visszacsatolt területek hatására. November 15-én lelkesen ír arról, hogy az észak-magyarországi városokba bevonuló magyar csapatok milyen ünnepélyes és boldog fogadtatásban részesültek. Utolsó levelében (1939. április 19.) a közelgő világháború aggasztja, melyben Magyarország a tengelyhatalmak oldalán fog harcolni. Állítása szerint – némileg ellentétben korábbi levelével – a magyar középosztály és a tömegek nagy része németellenes és angolbarát. Attól tart, hogy elmerülünk a német áradat hullámaiban. Befejezésül ezt írja: *„My ideal of life is that of Yours.*” (Életideálom az, ami az Önöké.)

Igen tanulságos ennek a néhány levélnek a tartalma. Lelkes hazafisága mellett is tudósi és emberi szuverenitását annyira fontosnak tartotta, hogy ennek veszélyeztetése esetén kész lett volna szeretett hazája azonnali elhagyására is. A megjósolt csapás végül is bekövetkezett, de nem akkor és nem onnan, ahogy Alföldi feltételezte. Mintha csak egyik utolsó hazai írásának megállapítása ismétlődött volna meg: a keletről érkező népcsoportok végállomása rendszerint a Kárpát-medence volt. Ez hozott igazán gyökeres fordulatot az ország életében, aminek elfogadhatatlansága Alföldi számára gyorsan nyilvánvalóvá vált. 1947-ben hivatalosan utazott Svájcba, és ezt a kint tartózkodását akarta a következő évben meghosszabbítani, amihez sem az egyetem, sem a minisztérium nem járult hozzá. Egy ekkor családjától érkező levélből világosan kiderül, hogy közben itthon az egész család már módszeresen készítette elő a nyugatra való távozását.

Életének következő korszakát Svájcban töltötte el: 1948–1952-ig a berni egyetemen, 1952–1956-ig a baseli egyetemen volt az ókortörténet professzora. 1955-ben hívták meg Princetonba az Institute for Advanced Study professzorának, amit el is fogadott. Ez volt életútjának második nagy fordulója, és élete végéig tartó döntése. 1965-ben ment nyugdíjba, de a korábbihoz hasonló aktivitással dolgozott tovább, amit a második feleségével (Elizabeth Alföldi-Rosenbaum) való szakmai együttműködés is elősegített.

Princetonban az Institute for Advanced Study már halála évében emlékülést szervezett, és az ott elhangzott megemlékezések Alföldi András teljes bibliográfiájával külön füzetben jelentek meg. A nemzetközi folyóiratok terjedelmes nekrológjaival szemben Magyarországon csak rövid megemlékezések jelenhettek meg néhány szakmai folyóiratban, melyek mindegyikét Fitz Jenő, az utolsó hazai tanítványok egyike írta. Az Ókortudományi Társaság szokásos havi felolvasóülésén (1981. április 24-én) Szilágyi János György emlékezett meg az elhunyt tudósról (*4. kép*). Hivatalos rendezvényre nem kerülhetett sor.

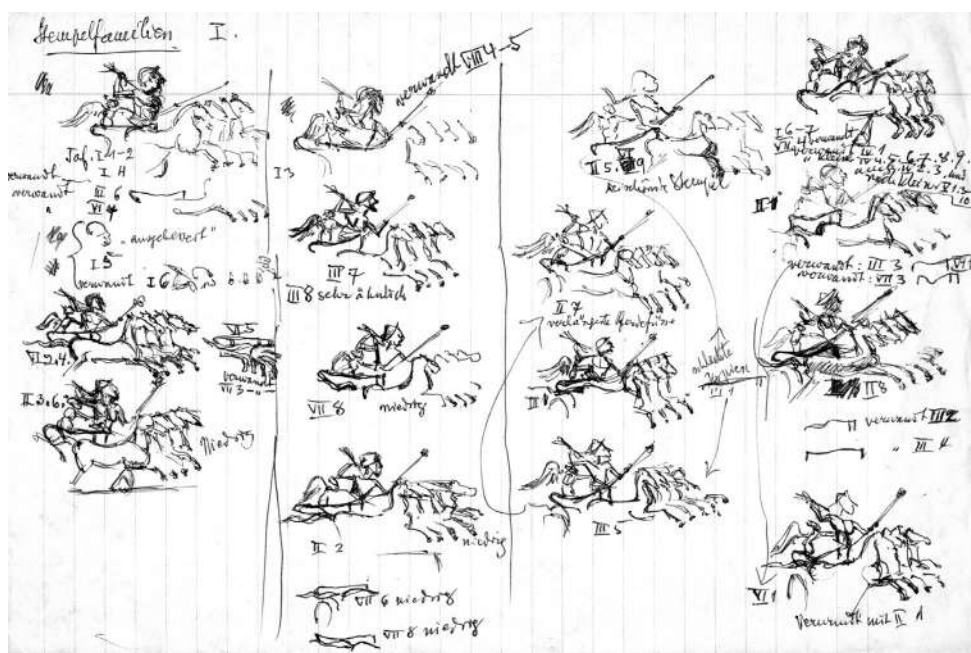

4. Alföldi András sírja a princetoni temetőben az egyik fontos kutatási témájára utaló szimbólumokkal
(DE Klasszika-filológiai és Okortörténeti Tanszékének Alföldi-gyűjteménye)

Szakmai tevékenysége

A numizmatika keltette fel először érdeklődését, és – minthogy más választása nem volt – autodidakta módon dolgozta bele magát, s elsőrangú mesterévé vált. Munkájának másik alapvető forrását a feliratok jelentették. E téren is oly hamar tett szert alapos szakértelemre, hogy 19 éves korában az akkor megjelent *Római felirattan* című munkáról nagy feltűnést keltő recenziót írt. A könyv szerzője, Buday Árpád azt gondolta, hogy az egyébként ismeretlen Alföldi nevet valamely rangos szakember használja álnévként. E két forráscsoport iránti különös érdeklődése elsősorban azzal magyarázható, hogy Pannónia területéről ezek kerültek elő legnagyobb számban, ennél fogva a kutatás nem hagyhatta figyelmen kívül a bennük rejlő információkat. A régiséggyűjtők kedvelt tárgyai így váltak értékelhető történeti forrásokká.

Lenyűgöző, hogy a pénzérmék ábrázolásainak legapróbb részleteiből is milyen meszeszemenő következtetéseket tudott levonni. Szemináriumain rendszeresen adott római pénzeket hallgatói kezébe, hogy határozzák meg. Ő maga – rövidlátó lévén – csupán szemüvegét tolta fel, és egész közel tartva szeméhez máris mindent, még az elmosódó részleteket is látta az érmén, és mindehhez bőséges magyarázatot tudott fűzni. Relikviái között fennmaradt egy rajzsorozat, melynek mindegyikén egy négyesfogaton száguldó Iuppiter alakja látható (5. kép). Ezek között csupán egészen kis eltérések állapíthatók

5. A négyesfogaton száguldo Iuppiter „pecsétcsaládjának” tipologizálása saját rajzokkal
(DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének Alföldi-gyűjteménye)

meg, melyek azonban arra utalnak, hogy más-más kiadási sorozathoz tartoztak. Ennek alapján előbb relatív, majd abszolút kronológiát tudott felállítani, ami az érmék és a velük együtt előkerült leletek egész pontos datálását tette lehetővé.

Mestere volt annak a módszernek, mely a kicsiny részletek és a nagy egész közt fel tudta tájni az összefüggéseket. Ezzel egy életre szóló útravalót adott azoknak a tanítványainak is, akik később nem a történelmet vagy a régészetet, hanem a filológiát művelték (Borzák István, Köves-Zulauf Tamás). Így Alföldi a modern óorkutatás paradigma-alapító tudósává vált. Az általa kidolgozott módszerek tették ugyanis lehetővé, hogy az egykori Róma történetét ne csupán az antik auktorok – kétségkívül nagy jelentőségű – műveinek szorgos jegyzeteléséből ismerjük meg, úgy ahogy az a reneszánsz óta szokásban volt, hanem a mindennapi élet, a napi és a helyi, a provinciális események is feltárhatók legyenek. Ez ma már elsődrendű kíváncsi, akkoriban azonban forradalmi újdonságnak számított.

Alföldi érdeklődésének kialakulásában a kor kívánalmi is szerepet játszottak. A trianoni megrázkódtatás után a kultúrpolitika újragondolása vált szükségessé. A régészetre vonatkozó feladatokat és célokat Alföldi fogalmazta meg éppen a Debrecenben töltött évei alatt. A helyzetfelmérés és a feladatok körvonalazása az egész Kárpát-medencét tartotta szem előtt. Ezek a programadó írásai a következők voltak: *A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete* (1926) és *A magyar tudománypolitika alapvetése*

című kötetben az *Archeológia* (1927). Ennek jegyében maga is nem egyszer írt az eurázsiai nomád népek történetéről és kultúrájáról, és foglalkozott Dacia provinciával is (pl. *A gót mozgalom és Dácia feladása*, 1929). Vállalta tehát az ókortudománnyal szemben támasztott nemzeti igények kielégítését, de kutatásának fő iránya változatlanul Pannonia és a Római Birodalom maradt.

Alföldi programadása más, nem szigorúan tudományos szempontból is érdekes lehet számunkra. A 20-as években újjászerveződő magyar tudományosság nagy kérdésévé vált, hogy az új, leszűkült lehetőségek között melyek lehetnek a magyar tudományosság feladatai. Ekkor kezdődött el a „nemzeti” és az „egyetemes” tudományos értékek mesterséges szembeállítása, amely szinte napjainkig károsan befolyásolja gondolkodásunkat. Alföldi munkássága éppen abban jelentős, hogy általa bizonyosodhatunk meg arról, hogy e szembeállítás mennyire téves, s hogy szigorúan hazai emlékek vizsgálatából kiindulva is lehet egyetemes értékűt alkotni. A Kárpát-medence kultúrái sohasem voltak a külvilágtól elszigetelve, így vizsgálatuk eleve csak akkor lehet eredményes, ha a mindenkori európai környezetbe beágyazva végezzük el. Ezt a módszert a legeredményesebben és legtermészetesebben Alföldi valósította meg.

Első könyvében a római uralom pannoniai összeomlásával foglalkozott (1924–1926), mégpedig minden addiginál komplexebb módon: az irodalmi, az epigráfiai, a numizmatikai és a régészeti forrásokat egyaránt felhasználva. Számára éppen a Pannonia-kutatás „provinciálistuma” jelentette a kulcsot és a kiindulópontot a római történelem átfogó kérdéseinek megoldásához. Ezek közé tartozott a Római Birodalom 3. századi válságának vizsgálata. Ebben a nehéz időszakban a hadseregnek meghatározó szerep jutott, maguk a császárok is onnan kerültek ki. A katonacsászárok sorában különösen jelentős szerepet játszottak a pannoniai származásúak, amit Alföldi összefüggésbe hozott a terület katonai szerepének fontosságával, ami elősegítette a katonai erények érvényesülését. Különös figyelmet fordított Gallienusra (260–268), aki meghatározó szerepet játszott a terület rendjének helyreállításában. A vizsgálatban ismét fontos szerepet kapott a numizmatika, mert egyrészt a korszak írott forrásokban szegény, másrészt ebben az időszakban pénzverde működött a dél-pannoniai Sisciában (Sziszek, ma Sisak, Horvátország). Ennek fő feladata a hadsereg zsoldjának előállítását volt. Alföldi a verde teljes korpuszához szükséges előmunkálatokat elvégezte és publikálta, aminek segítségével felállította az időszak egészen pontos kronológiáját. A nagy mennyiségben fennmaradt érmék a pénzforgalom vizsgálatára is lehetőséget kínáltak. A korszak tanulmányozásában elért eredményeinek elismerése volt, hogy felkérték a Cambridge Ancient History XII. kötetében a *The Crisis of The Empire 249–270 A. D.* fejezet megírására.

Rendszeresen publikált német folyóiratokban is, így jelent meg egyik legmaradandóbb írása is a római császári ideológia kialakulásáról, ceremóniájáról, jelvényeiről, viseléséről (1934–1935; újranyomták önálló könyv formájában és új címmel – *Monarchikus reprezentáció a római császárkorban* – 1970-ben és 1980-ban Darmstadtban). Sikerének egyik forrása itt is a már korábban alkalmazott módszere: az irodalmi, az epigrá-

fiai, a numizmatikai és a régészeti források átfogó vizsgálata. Feltárta az említett jelenség vallástörténeti hátterét, kifejezési formáinak gyarapodását, a képszimbolika jelentését a monumentális emlékművektől az egyszerű pénzérméig. Vizsgálatában a képi ábrázolások hol kiegészítő, hol egyenrangú forrásokká válnak az antik szövegek mellett.

A 30-as évek tudományos termékenységre és szerteágazó érdeklődési körére jellemző, hogy a főntebb említett jelentős művek mellett fontos megállapításokat tett a nomád és pásztorkodó népek kutatásában is. Akkor ez a tudományág még gyermekcipőben járt. Ő volt az első, aki nem „hun”, hanem „hunkori” leletekről beszélt a Kárpát-medencében, és a kettős királyság jelenségét tanulmányozta a nomád népeknél. Erről szóló tanulmányát a 30-as évek végén az akkor újjáalakuló török tudományosság is megbecsülte, törökül is kiadták. Alföldi 1971-ben a Türk Tarih Kurumu (Török Történettudományi Akadémia) tiszteletbeli tagjává lett. Az ötvenedik évébe lépő Török Köztársaság 1973-ban díszoklevéllel ismerte el ez irányú munkásságát. Mindezek mellett a hazai római feliratok új kiadásán fáradozott, melyben a szövegek mellett a felirathordozó tárgyak fényképe is szerepelt volna. Megvalósítására csak a világháború után került sor. Tanulmányozta Pannonia korai keresztény emlékeit, szélesebb összefüggésben pedig a pogányság és kereszténység közti szellemi-ideológiai küzdelmet Constantinus megtérésétől a kereszténység végleges győzelméig (pl. *Isis-szertartások Rómában a negyedik század keresztény császárai alatt*, 1937).

A 30-as évek elején jött el az ideje annak, hogy iskolateremtő tevékenységének eredményei manifesztálódjanak: útjára indította a *Dissertationes Pannonicae*, melyben tanítványai a Kárpát-medence egy-egy leletcsoportját, forrástípusát, kérdéskörét monografikus formában feldolgozták. A sorozat elhalásáig több mint 30 kötet (tehát évente legalább 2-3) jelent meg belőle. A folytatást a városmonográfiák jelentették volna, melyből Brigetio jelent meg: a táblás kötet 1944-ben, a szöveg 1951-ben. A disszertálók első feladata az anyag összegyűjtése volt nemcsak hazánk, hanem a szomszédos országok területéről is. Ha ez rendszerezve együtt volt, már készülhetett a táblás kötet, közben pedig folyt az anyag kiértékelése, természetesen professzori irányítás mellett. Ez volt mind a mai napig e terület régészeti és történeti forrásainak legmódszeresebb és legeredményesebb feldolgozása. A végső cél egy átfogó provinciátörténet elkészítése lett volna, amelynek csupán előfutára valósult meg több szakember közreműködésével a 40-es évek első felében (*Budapest története az ókorban I–II*). Sajnálatos, hogy ez az Aquincum történetét legalaposabban feldolgozó mű csak magyarul olvasható.

Ugyancsak a háború éveitől készült el egy másik nagy vállalkozás, az ún. *kontorniátérmék* különböző múzeumokban történő felgyűjtése és értékelése (1942–1943). Ezek a medalion méretű érmék a 4. század végén, 5. század elején készültek Rómában, rajtuk a múlt nagyjainak (Nagy Sándor, Augustus, Horatius, Hadrianus stb.) portréival, hátoldalukon verseny vagy viadal jelenetekkel. Mivel nem használták fizetőeszközként, funkciójuk talányt jelentett a kutatók számára. Alföldi a régi Róma szellemiségéről és nagyságáról árulkodó ábrázolások alapján az arisztokrácia kereszténységgel szembeni utolsó

ellenállási kísérletét látta bennük (*A Róma-városi pogány nagyurak félreismert propagandaszökevei a keresztény császárság ellen*). A táblás kötet bővített és igényesebb kiadására 1976-ban, a szöveges kötetére pedig csak a szerző halála után, 1990-ben került sor ismét. Utolsó Magyarországon megjelent monográfiája I. Valentinianusszal (364–375) foglalkozott (*Az utolsó nagy pannon császár*, 1946).

Hazai tevékenységének lezárásaként Alföldy Géza tömör összegzését idézzük, mely szerint az antik emlékek iránti korábbi antikvárius érdeklődés történelmi irányultságú ókortudománnyá változtatásában meghatározó szerepet játszott Alföldi tudományos, szervező és pedagógiai tevékenysége. Nagy része volt a numizmatika történelmi tudománnyá válásában. Következtesen fáradozott azon, hogy egy-egy kérdés vizsgálatánál valamennyi odatartozó forrást és kutatási módszert egyidejűleg felhasználjanak. Számára az ókortudomány oszthatatlan egységet képezett, ahol nem volt elég „egy hegedűn játszani”. Az ő kezében valóban mindig egy egész zenekar volt.

1947-ben, 52 évesen hagyta el az országot mindössze néhány könyvvel táskájában. Ki tudja, mennyi kéziratot és összegyűjtött anyagot kellett hátrahagynia, többek között a Duna-medencei provinciák epigráfiai anyagát tartalmazó CIL III-hoz összeállított függetelket. Meg nem jelent kéziratának egyike, melyet 1946-ban Harmatta Jánossal együtt írt, a Debrecenben tiszteletére tartott emlékülés kiadványában látott napvilágot (*Steppei népek Magyarországon*). Ebben a szerzők Európa és az ázsiai lovas-nomád népek találkozásának következményeivel foglalkoznak. A hatás kölcsönös volt. Európára a lovas hadviselés, a hadseregszervezés, a fémművesség terén gyakoroltak hatást a lovas-nomádok. A sztyeppei népek nyugatra húzódásának rendszerint a Kárpát-medence volt a végső állomása, és kultúrájuk fejlődése itt érkezett el végső szakaszához. Így hagyatékuk kiértékelésére is a magyarországi leletanyag a legalkalmasabb. „*A nomád állattartás és életmód megváltoztatása, tehát az új környezethez és életfeltételekhez való alkalmazkodás csak a magyarságnak sikerült.*”

A Svájcba távozó Alföldi mögött már egy életmű volt, de ő ezt korántsem tekintette befejezettnek. Tele volt tervekkel és tetterővel. Néhány éves berni professzorkodása alatt életre hívta a *Dissertationes Bernenses*t. A Pannonia-kutatás helyére új témák kerültek: *a korai Róma* és a késői köztársaság, különös tekintettel Iulius Caesarra. A baseli egyetemen rektori programbeszéde a rómaiak trójai eredetéről szólt. Caesar szerepének vizsgálatában ismét a pénzérmék jelentették egyik alapvető forrását, így ismét nagyarányú gyűjtésbe kezdett a veretek pontos sorrendjének megállapításához.

Mindkét téma kidolgozására és önálló kötetekben való megjelentetésére már nagyobb részt a princetoni tartózkodása idején került sor. A római állam legkorábbi struktúrájának magyarázatára teljesen új elméletet dolgozott ki. Korábbi, még magyarországi kutatásaiból kiindulva a rómaiak kultuszainak és mondáinak korai elemeihez a legközelebb álló párhuzamokat az eurázsiai lovas és pásztornépek berendezkedésében vélte felfedezni. Nézete szerint a rómaiak eurázsiai vonásait az etruszk befolyás szorította háttérbe. Vizsgálati módszerében a régészeti és a későbbi irodalmi források egybevetése mel-

lett felhasználta az összehasonlító vallástörténetet is. Erről a témáról négy önálló kötetet adott közre, melyek termékeny vitákat váltottak ki a szakmában.

A római köztársaság hanyatlásának hosszú folyamata Caesar idején jutott végpontjához, aki Alföldi véleménye szerint a korai római királyságot kívánta visszaállítani. Ezt különösen a 44-ben kiadott pénzérmék szimbolikájából állapította meg. Az e témában megjelent számos tanulmányával hű maradt második hazájához, mert többségében svájci numizmatikai folyóiratokban jelentek meg; az összefoglalást és az éremkatalógust tartalmazó kötetek viszont Németországban (1974, 1982). Szorosan kapcsolódik ezekhez a vizsgálatokhoz az Octavianus hatalomra kerülésével foglalkozó kötet, valamint az a cikksorozat, mely *Redeunt Saturnia Regna I–VII* (A saturnusi aranykor visszatérése) címen jelent meg, nagyjából a Chiron folyóiratban, majd pedig egy külön kötetben, 1997-ben. Alföldi írásainak jelentőségét és időállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tetemes részét újra kiadták. Ebben a folyamatban új fejleménynek tekinthető, hogy immár magyar nyelven is megjelent egyik legnagyobb munkája, *A korai Róma* a *Historia Incognita* sorozatban (2009, 441 oldal, ford. Takács Levente).

Az emlékezés egy kiemelkedő jelentőségű tudósra érthetően elsősorban szakmai eredményeinek számbavételét, illetve az azokhoz kapcsolódó további kutatásoknak a bemutatását jelenti. A megemlékezés azonban alkalmat kínál a tudós személyiségének, magánemberi mivoltának felidézésére is: hogyan él a tanítványok emlékében, hogyan őrzik emlékét hátrahagyott relikviái. Személyes ismerősei úgy beszélnek róla, mint a munkában kemény, de a társasági életben kellemes és barátságos emberről, aki szívesen anekdotázott, magyar népdalokat énekelt, ügyesen és humorosan rajzolt, s nyoma sem volt rajta az élete során átélt megrázkódtatásoknak.

Alföldi emberi és tudósi személyiségéről sokat megtudhatunk volt tanítványai és kollegái visszaemlékezéseiből, melyek megjelentek a felújított *Dissertationes Pannonicae* III/5. kötetében: „Von der Entstehung Roms bis zur Auflösung des Römerreiches”, Konferenz zum Gedenken des hundertsten Geburtstages von Andreas Alföldi (1895–1981), Budapest, 1999.